T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 6 Sayı: 2 Yıl: 1991

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK (VE ORTA ÖLÇEKLİ) İŞLETMELERİN GENEL SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI.

Nurel ÜNER (*)

ÖZET

Küçük ve orta ölçekli işletmeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sistemlerinde önemli bir yere sahiptirler. Ülke ekonomilerine pazar yapısı açısından, gelir dağılımı ve istihdam yönlerinden büyük katkıklar sağlayan bu tür işletmelerin finansman, pazarlama, tedarik, yönetim, üretim alanlarında karşı karşıya kaldıkları sorunları bulunmaktadır. Bu çalışmada küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunları genel olarak belirlenmiş ve sorunları ortadan kaldıracak bir örgütlenme modeli önerilmiştir. Bu model kooperatifleşme biçimi olarak ele alınmış ve modelin işleyişi ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

1. GİRİŞ

İşletmeler, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal veya hizmetleri üretmek amacıyla kurulurlar. Temel amaçları kâr elde etmek olmakla birlikte, bu amaca ulaşmak isterlerken parasal ve parasal olmayan genel veya özel; geleneksel veya çağdaş amaçları da faaliyetlerinde gözönünde tutmak zorundadırlar.

İşletmelerin uzun sürede kârlarını maksimum kılacak doğrultudaki faaliyetleri, onların uğraşılarını sürdürükleri ekonomik, teknik, yasal, siyasal, doğal, sosyal, ulusal ve uluslararası ortamdan (çevreden) etkilenir. Çünkü işletmeler insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal veya hizmet üretirlerken, faaliyetlerini rasyonellik ilkelerine uygun düşecek biçimde düzenlemek ve verimli çalışmak durumuyla karşı karşıyadırlar.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler, ulusal ekonomilerin kalkınma ve gelişme çabaları, hızlı nüfus artışları, doğal kaynakların zamanla

---

(*) Doç. Dr. D.E.Ü. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü.

tükenmesi, teknolojik gelişmeler v.b. gibi nedenlerden dolayı günümüz işletmeleri, geleneksel olarak üretimde bulunup etkinliklerini yerine getirmekten çok, üstlendikleri işlevleri, içinde bulundukları çevre etkenlerini de dikkate alarak, daha uyumlu bir biçimde başarıyla gerçekleştirmek zorundadırlar.

Tolum için üstlendikleri işlevleri yerine getiren işletmeler irili ufaklıdır. Biz bunlardan olanaklar çerçevesinde küçük (ve orta ölçekli) işletmeleri tanımları yönüyle ele alarak, büyük ölçüde sanayi ağırlıklı olarak incelemeye çalışacağız.Bunların ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlamaları, ihracatta daha başarılı olabilmeleri için nelerin yapılması gerektiğini ortaya koyacağız.Genel sorunlarını ana başlıklar altında sıralayarak, nasıl bir örgütlenme modeliyle etkinlikleri artabilir, model hangi sorunların giderilmesine katkıda bulunabilir, bunu öneriler biçiminde inceleyeceğiz.

2.KÜÇÜK (VE ORTA ÖLÇEKLİ) İŞLETME TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletme Tanımı

İşletmeler diğer ölçütlerin yanı sıra, büyüklüklerine göre de sınıflandırılabilmektedirler. Araştırmacılar, işletmeleri kalitatif ve kantitatif ölçütleri dikkate alarak büyük ve küçük; bazen de büyük, orta ve küçük olarak ayırtetmektedirler. Aslında burada sözü edilen kavramlar daha çok göreceli bir büyüklüğü ifade edebilmek amacıyla kullanılmaktadırlar. Bu nedenle, büyük, orta ve küçük işletme kavramlarının ifade ettiği "büyüklük" ölçüsü, ülkeden ülkeye, sektörden sektöre farklılıklar gösterebilmektedir.

Bununla birlikte, her girişimcinin gönlünde yatan ve egemen olan, gerek iç, gerekse dış büyüme yoluyla belirli bir büyüklüğe ulaşma arzusu, 1970' lere kadar işletmecilik açısından "büyük güzeldir" düşünce ve uygulamalarının yaygınlaşmasına yol açmıştır.

1970'li yılların başında dünya ekonomisini büyük boyutlarda etkileyen petrol krizi, başta gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, işletmecilik açısından "ölçek yararı" da gözönünde tutularak, gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemli sıkıntıların yaşanmasına, ekonomik, sosyal ve hata politik önlemlerin alınmasına neden olmuştur.

Petrol krizinden sonra başlayan çarpıcı ve somut değişimler ve oluşumlar, işletmecilik açısından "küçük güzeldir" düşünce ve bakış açısının ortaya çıkmasına, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere doğru,

bir bakış açısının gelişmesine ve hatta 1980'li yıllardan sonra da bu görüşün (belirli ölçülerde olmak üzere ülkemizde de) tamamen benimsenmesine yol açmıştır.

Bu nedenledir ki, sanayi devriminden beri tartışmasız biçimde kabul edilen geleneksel ölçek ekonomisi yaklaşımı, günümüzde her alanda geçerli olma özelliğini kaybetmiş ve hatta mikro elektronik, bilgi işlem ve iletişim alanlarındaki dev gelişmeler, küçük işletmeleri daha avantajlı durumu geçirmiş, çoğu alanlarda büyük işletmelerin üstünlüğüne son vermiştir (Müftüoğlu, 1989 b;19).

1970'lerden sonra, dünya ekonomisinde gözlemlenen gelişme ve yenilikler, kaynakların daha rasyonel kullanımını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle gerek ülkemizde ve gerekse dünyanın birçok ülkesinde küçük ve orta büyüklükteki işletmelere daha fazla önem verilmeye başlanılmıştır.

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için her ülkede geçerli olabilecek, genel bir tanım bulunmamaktadır. Tanım, gelişmişlik düzeyi ve ele alınacak ölçütler açısından güçlükler ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tüm ülkeler için ortak, küçük ve orta büyüklükte işletme tanımı ve sınıflamasının yapılmasında, nicelik ve nitelik yönünden ele alının ölçütlerde şu ayrımın yapıldığını görmekteyiz (Oktav v.d. , 1990; 1-2);

a) Nicelik Yönünden Tanımlama Ölçütleri:

- İşletmede çalışan işçi sayısı,
- Sermaye,
- Aktifler toplamı,
- Kâr,
- İşletmenin sahip olduğu taplam çevirici güç miktarı,
- Kullanılan enerji miktarı,
- Satışların toplam
- Makine parkı,
- İşletmenin kapasitesi v.s. .

b) Nitelik Yönünden Tanımlama Ölçütleri:

- Girişimcinin işletmede fiilen çalışması,

- İşbölümü ve uzmanlaşma derecesi,

- Sermayenin sınırlı oluşu, finansal yetersizlik,

- Yönetim tekniklerinin uygulanmaması veya yetersizliği.

Yukarıda belirtilen ve benzeri ölçütler ışığında tanım yapılmaya gidildiğinde, tek başına bir ölçüt yeterli olmamaktadır. Burada hangi ölçütlerin dikkate alınarak tanımlamaya gidildiği tartışmasını yapmadan, üzerinde en çok görüş birliğine varılan ölçütler üzerinden hareket ederek yapılan bir ayrımı ele almaya çalışacağız. Çünkü, başta da vurgulandığı üzere, işletmelerin sınıflandırılması ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bile farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin; ülkemiz açısından orta ölçekli olarak görülen ve gruplandırılan bir işletme, gelişmişlik düzeyi yüksek olan bir ülkede küçük işletme olarak yorumlanabilmektedir.

Başta gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, çoğu ülkede kesin ve resmî bir tanım olmadığı gibi, tanımlamada sektör farklılıkları da ortaya çıkmaktadır. Genelde çalışan işgücü sayısı, yatırılan sermaye ve satış tutarları gibi ölçütlerden hareket edildiğinde; Amerika Birleşik Devletleri'nde 100'kadar işçi çalıştıran işletmeler küçük sanayi içinde yorumlanırlarken; Almanya'da imalât sektöründe 1-49 arası çalışan sayısı ve yıllık satış tutarı 2 milyon DM'a kadar olan işletmeler küçük işletme; satış tutarı 2-25 milyon DM arası, çalışan sayısı da 50-499 arası olan işletmeler orta ölçekli işletme biçiminde sınıflandırılmak üzere bilimsel kuruluşlarca önerilmektedir (Müftüoğlu, 1989 c; 454-455)

Japonya'da işe tanımlar sektörlere göre farlılıklar göstermekte; çalışan sayısı ve yatırılan sermaye esas alındığında sanayi sektöründe; yatırılan sermayesi 100 milyon Yen'in altında ve/veya çalışan sayısı 300'ün altında olan işletmeler, küçük (ve orta ölçekli) işletmeler olarak nitelendirilmektedirler (Müftüoğlu, 1989 c; 455; DPT, 1989; 71).

Ülkeden ülkeye farklılık gösteren bu tanımları, OECD ülkeleri açısından ele aldığımızda; 20 işçiye kadar (20'den az) olanları çok küçük sanayi işletmesi; 100'e kadar küçük sanayi; 100-499 arası işçi çalıştıranlar orta ölçekli sanayi işletmesi ve 500 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeleri de büyük sanayi işletmeleri olarak görmekteyiz (DPT, 1989; 75)

Ülkemizde de küçük ve orta ölçekli işletmeleri ifade edebilmek için, Ticaret ve Sanayi Odaları, DİE, Halk Bankası, Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası, Yabancı Kuruluşlar, Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilâtı, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası v.b. gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarca değişik tanımların ele alındığını bilmekteyiz. Cumhuriyet

Dönemi'nin ilk sanayi Sayımında (1927) 4'ün altında işçi çalıştıran işletmeler küçük işletme olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada DİE tarafından işgücü ölçütü ele alınırken, 1950 sanayi sayımında motor gücü, 1963'de işgücü, 1970'de işgücü ve kullanılan motor gücü, 1980'de işgücü gibi ölçütlere yer verilerek küçük ve büyük işletme ayırımı yapılırken, 1985 yılında yapılan sanayi sayımında orta ölçekli işletme kavramanı da yer verilerek, bu sayımda nicel ölçüt olarak işletmede çalıştırılan işçi sayısı benimsenmiştir (Müftüoğlu, 1989 c; 456-457)

Halkbank (Türkiye Halk Bankası) ülkemizde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin finansman bankası amacıyla kurulmuş bir bankadır. 1980'lere kadar tezgâhlı atölyelerde 10 kişiye kadar işçi çalıştıran sanayi işletmelerini, küçük sanayi işletmeleri olarak benimsemiştir.

1980'li yıllardan bu yana, küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleriyle ilgilenenen Halkbank'ın bile 5 kez tanım değişikliğine gitmesi, çok hızlı bir biçimde değişikliğe uğrayan çevre koşullarının tanım birliğine varmadaki güçlüğünü kanıtlamaktadır.

Bu tür kuruluşlara finansal kaynak tedarikinde yardımcı olan Halkbank'ın; danışmanlık, destekleme ve yönlendirme faaliyetleriyle katkıda bulunmaya çalışan KÜSGET'in (1990 yılında SEGEM ile birleşerek KOSGEB adını almıştır) (Küçük Sanayii Geliştirme Teşkilâtı) esas aldıkları tanımlar bile farklılıklar göstermektedir.

1988'de küçük sanayi tanımına yeni bir boyut getirilmiş, Türk Sanayiinde sınıflama açısından bir tanıma gitme ihtiyacı duyulmuştur. Çalışan sayısı açısından baktığımızda; 50'den az küçük, 50-99 arası orta ölçekli, 100 ve daha çok işgücü çalıştıran işletmeler, büyük işletme olarak görülmüştür.

Dünya Bankası tarafından 1989 yılında Türkiye için hazırlanan raporda, Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli sanayinin tanımı yapılmış ve bu tanımda nicel ölçüt olarak çalıştırılan işçi sayısı benimsenmiştir (Müftüoğlu, 1989 c; 461).

Buna göre; 1-50 arası işçi çalıştıranlar, küçük ölçekli işletme; 51-200 arası işçi çalıştıranlar orta ölçekli; 200'den çok işçi çalıştıran işletmelerde büyük işletme olarak görülmüşlerdir.

Halkbank'ın yukarıdaki ayrımı ya da sınıflaması, Devlet Bankası olması nedeniyle, devletinde küçük ve orta ölçekli işletmelere bakışı biçiminde kabul edilebilir. Zira, Dünya Bankası'nın, Türkiye koşullarını dikkate alarak yapmış olduğu sınıflamanın yanı sıra, DPT tarafından, istih-

dam edilen işçigücü sayısı açısından küçük ve orta ölçekli işletmelerin dört temel grupta incelendiğini görmekteyiz (DPT, 1989; 55-56);

a) İşyerleri:

Bünyelerinde ücretli işçi çalıştırmayıp, yalnızca işletmelerin sahipleri ile aile bireylerinin çalıştıkları işletmelerdir.Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılabilir;

- Ev-el sanatları: Geleneksel olarak sürdürülen ev ve el sanatlarımızı yaşatmak ve geliştirmekamacıyla girişimcinin kendisinin ve/veya aile bireylerinin çalıştığı işyerleridir.

- Sanatkârlar: Ticarî amaçla kurulmuş bir işletmeyi kısmen dahi olsa kendi adına işleten, yıllık gayrisafi geliri her yıl Bankanlar Kurulu'nca belirlenen miktarın altında bulunan ve bu nitelikleri nedeniyle esnaf ve sanatkâar siciline tescilleri gereken gerçek kişiler, esnaf ve sanatkâr kabul edilir.

b) Çok Küçük Sanayi İşletmeleri:

Çalıştırdıkları işçi sayısı 1-9 arası olan işyerleri, çok küçük sanayi işletmeleri olarak tanımlanmaktadırlar.

c) Küçük Sanayi İşletmeleri:

Yıllık ortalama 10-49 arası işgücü istihdam eden işletmelere, küçük sanayi işletmesi denir.

d) Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri:

Bünyelerinde 50-99 arası ışgücü ıstihdam eden işletmelere, orta ölçekli sanayi işletmeleri denir.

Yukarıda tanımlanan ev ve el sanatları ile şanatkârların oluşturdukları işyerleri, genellikle çok küçük üretim birimleri olarak çalışan ve uygulamada bir sanayi geleneği ve disiplinine sahip olmayan birimler olarak belirli bir ağırlığı sahiptirler. Çalışma konumuz olarak üzerinde durulan küçük ve orta ölçekli işletmeler ise, çok küçük sanayi işletmelerini de içine alan, geniş ve birçok sektörlere yayılmış bir işletme grubunu belirtmektedir (Oktav v.d. , 1990; 3).

2.2. Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerin Ortak Özellikleri

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ilk grubunu oluşturan ve yukarıda ayırımı yapılan çok küçük işletmelerin en belirgin ortak özelliklerinin; yetersiz teknoloji ile üretim yapmaları, pazarlama teknolojisinden haberdar olmamaları ve finansman sıkıntısını en çok hisseden kesim olmaları, teknolojiye bağlı standardizasyon ve kalite sorunlarının yoğunluğu, olduğu görülür (Oktav v.d. , 1990; 3).

Orta ölçekli işletmelerde ise; yeni teknolojilerin izlenmesi konusunda daha esnek politikalar uygulanabilmekte, pazarlama ve üretim teknolojisinde belirli ilerlemeler sağlanmakta, kalite ve standardizasyon sorunlarının üstesinden gelmek için girişimler yoğunluk kazanmakta, çağdaş yöntemi ve teknikleri örgütün her kademesinde uygulanmaya çalışılmaktadır. Finansal araçlara olan ihtiyaç, bu grupta da ağırlığını hissetirmektedir. Rekabetçi üstünlüklerini pazarda duyurmaları ve ihracat pazarlarının araştırılması konuları yoğunluk kazanmaktadır (Oktav v.d. , 1990; 8-9).

Ancak; yalnız küçük işletmelerde görülen ve büyük işletmelere oranla küçük işletmelere avantaj sağlayan üç ortak özellik vardır (Alpugan, 1988; 8-9). Bunlar;

i. Bağımsız olma (dışarıdan kontrol edilmemek),

ii. Girişim (teşebbüs) niteliği ve

iii. Kişisel ilişkilerdir.

i. Bağımsız olmak: Küçük işletmelerin büyük bir bölümünde, aile bireylerinden, işletmenin finansman ortaklarından veya işletmeye kredi sağlayan kuruluşlardan gelen dolaylı bir kontrol söz konusu olmakla birlikte, büyük işletmelerde görüldüğü üzere, yöneticiler üzerinde işletme sahip ya da sahiplerinden, hissedarlarından veya ana kuruluştan (holding gibi) gelen, doğrudan bir kontrol bulunmamaktadır. Bu durum, küçük işletmelerin en fazla değer verilen ve aranan en önemli niteliğidir. Bağımsız olmak, başka bir ifade biçimiyle, kendi kendisinin patronu olmak; arzulanan bir olgudur ve küçük işletmeler, bireylere bu olanağı sağlamaktadırlar.

ii. Girişim (Teşebbüs) Niteliği: Bağımsız çalışmak arzusu ve bunu gerçekleştirmek amacıyla kurulan her küçük işletme, girişimin belli niteliklerini taşımaktadır. Bilindiği üzere, bir girişimin ya da işletmenin kurulabilmesi, öncelikle bir girişimcinin (müteşebbisin) olmasını gerekli kılar. Kimi durumlarda bireyler, yapacak başka işleri olmadığından, ya da başkalarının yanında çalışma olanaklarını bulamadıklarından, kendi işlerini kururlarsa da çoğu durumda, bağımsız çalışmak ve kendi işinin sahibi olmak, bireylerdeki girişimcilik güdüsüyle ya da arzusuyla ortaya çıkar.

Girişimci, toplumun ihtiyaç duyduğu ve talep edilir nitelikteki malları ve hizmetleri üretmek amacıyla, ekonomik gördüğü bir iş için varlığını ve çalışmalarını riske atarak, pazara katılma cesaretini gösterir, maceranın öncülüğünü yapar.

Belli riskleri göze alarak pazarlara katılan her girişimci, topluma sunduğu mal veya hizmet karşılığında kazanç veya başka biçimlerde yarar sağlamayı amaçlar. Bu amaç da girişimin temel niteliğini oluşturur.

iii. Kişisel İlişkiler: Küçük iletme sahiplerinin personeli ve müşterileriyle olan ilişkilerinin çoğunluğu, işçi-işveren veya işletme sahibi-müşteri ilişkilerinin çok ötesindedir. Küçük işletme sahipleri, müşterilerinin büyük bir bölümünü kişisel olarak tanıdıkları gibi, işletmede çalışan personeli de çok yakından tanırlar. İşletme sahibinin çoğu müşterileriyle ve personeliyle olan ilişkileri, formel olmayan biçimde oluşur ve yürütülür. Bu ilişkiler, çoğu zaman, iş ilişkilerini de aşarak, kişisel ilişkilere dayanır.

İşte bu ortak özellikleriyle, küçük (ve orta ölçekli) işletmeler, üstün ve zayıf yönleri olmakla birlikte, sadece ekonomik açıdan değil, sosyal ve politik açılardan da önemli işlevlere sahiptirler. Bu tür işletmeler rekabetin korunması, işletmelerin birbirlerine olan bağımlılıkları, istihdam yaratma olanakları, yeni buluş ve fikirlerin doğuşu ve geliştirilmesi konularında, ülkelerin sosyo-ekonomik sistemlerine katkıda bulunmaktadırlar.

3.TÜRKİYE'DE KÜÇÜK (VE ORTA ÖLÇEKLİ) İŞLETMELERİN DURUMU

3.1. Türkiye'de Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerin Yeri ve Önemi

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısı çerçevesinde sanayileşme hareketinin, sağlıklı kentleşmenin ve optimum dağıtım ve ticaret uygulamalarının sürükleyici etkeni ve önemli ve vazgeçilmez öğesi durumundadırlar. Planlı dönemlerle birlikte başlayan hızlı sanayileşme çabaları içinde, küçük ve orta ölçekli işletmelerin günümüze değin oynadıkları kritik rol ve üstlendikleri zor görevler düşünüldüğünde bu tür işletmelere ekonomi içindeki ağırlıklarına uygun düşen destekleme politikalarının uygulandığını söylemek oldukça güçtür. Ancak, Türk Sanayiinin bugün ulaştığı düzey dikkate alındığında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu performansın sağlanmasında önemli pay sahibi oldukları da bir gerçektir (Oktav v.d. , 1990; 7).

Gelişme sürecini tamamlamış ve tamamlamakta olan ülkelerde olduğu üzere, ülkemizde de küçük (ve orta ölçekli) işletmeler, ekonominin

bel kemiğini oluşturmaktadırlar. Nitekim az önce de vurgulandığı üzere, Türk Sanayiinin ya da genel olarak Türkiye Ekonomisinin bugünkü durumuna ulaşmasında küçük işletmelerin, özellikle de küçük sanayi işletmelerinin rolü gözardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Bu tür işletmeler, oldukça esnek ve dinamik yapılarıyla ülkemizin ekonomik ve sosyal yapısına uygun, toplumsal ve teknolojik dalgalanmalara, büyük işletmelere oranla daha çabuk uyum gösterebilen kuruluşlar olmaları nedeniyle, günümüzde olduğu gibi, gelecekte de, daha uzun yıllar sistemdeki yerlerini ve önemlerini koruyacaklardır.

Nitekim; 1970, 1980 ve 1985 yıllarında yapılan "Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı" na bakıldığında, İmalât Sanayiinde işyeri sayısı %'si olarak, sırasıyla % 97.3 (1970), % 95.3 (1980) ve % 94.5' i (1985) küçük işyerlerine aittir. (Oktav v.d. , 1990; 10). Hatta % 94.5 oranı, bazı araştırmacılarca (50-99 arası çalışan sayısı olan işletmelerle birlikte) %99.72'ye kadar çıkarılabilmektedir (Müftüoğlu, 1989 a; 158).

İmalât Sanayiinde çalışanlar ortalamasının 1970 sayımına göre %60.9'u büyük işyerlerine, %39.1'i küçük işyerlerine; 1980 sayımında %61.7'si büyük, %38.3'ü de küçük işyerlerine aittir. 1985 sayımında küçük işyerlerinin çalışan ortalaması %33.5, büyük işyerlerinin ortalaması ise % 66.5 olarak saptanmıştır (Oktav v.d. , 1990;10).

İmalât Sanayiinde yaratılan katma değerin 1970 sayımına göre %91.7'si büyük, %8.3'ü küçük işyerlerine aittir. Bu oranlar 1980 sayımında ise, %88.4'ü büyük, %11.6'sı küçük işyerlerine ait olarak saptanmıştır (Oktav v.d. , 1990; 10). DPT Küçük Sanayi Özel İhtisas Komisyonunca, Küçük Sanayi üzerine hazırlanan raporda ise; Türkiye Sanayi Gruplarında yaratılan katma değerin yaklaşık %14'ünün (1-99) küçük ve orta ölçekli işletmelerce ortaya konulduğu görülmektedir (DPT, 1989; 21).

Salt sanayi işletmeleri açısından bakıldığında; küçük sanayi işletmeleri, Türkiye'deki toplam işletmelerin %98.6'sını ve toplam istihdamın %45.5'ini oluşturmaktadır (DPT, 1989; 191).

3.2. Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerin Ekonomik Sisteme Katkıları

Küçük ve orta ölçekli işletmeler değişik yönlerden ülke ekonomilerine katkıda bulunurlar. Ülkemizde de değişik alanlarda görülen bu katkıları ana hatları ile şöyle sıralamak olasıdır (Kılkış, 1981; 259-270);

- Küçük işletmeler ülkede gelir yelpazesinin içindeki denge öğesinin kuvvetini sağlamaktadırlar. Bu denge yalnız sosyal yönden olmamakta, aynı zamanda ekonomik açıdan da önem taşımaktadır.

- Küçük işletmeler yeni fikirlerin ve buluşların kaynağı olup, sanayide gerekli olan esnekliğin sağlanmasına katkıda bulunurlar.

- Çabuk karar verme olanaklarına sahip olduklarından, daha az yönetim ve işletme giderleriyle çalıştıklarından, bu konuda çabuk ve ucuz üretimde bulunurlar.

- Küçük işletmeler, kişisel inisiyatiflerin ortaya çıkmasında rol oynadıkları gibi, istihdam yaratma ve eğitimde de büyük bir paya sahiptirler. Kalifiye elemanların ilk teknik eğitim aldıkları birimler, bu tür işletmelerdir.

- Küçük işletmeler üretim ve sanayileşmeyi ülke düzeyine yaymada araç olarak kullanılabilirler.

- Büyük işletmelere girdi ve ara malı sağlarlar.

- Sosyal ve politik bakımdan kullanılmayan işgücü hammadde ve finansman kaynaklarının daha küçük yatırımlara dönüştürülmesi ve işletilmesi olanaklarını sağlayarak, ülkede refah düzeyinin yükselmesinde belirli ölçülerde etken olurlar.

- Küçük birikimlerle, aile birikimlerinin doğrudan yatırımlara kanalize edilmesinde, küçük işletmeler yararlı işlevleri yerine getirirler.

- Bu tür işletmelerde işçi-işveren ilişkileri daha yakın ve olumlu bir ortamda gerçekleşir. Böylece, bu kesimdeki sosyal huzursuzlukların ortaya çıkması önlenmiş olur.

- Savaş ekonomisinde büyük sanayiler zarar görse de, bu tür işletmeler küçük çapta da olsa üretimlerine devam ederek, toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

Yukarıda basit bir çerçeve içinde ortaya konulan istatistikî bilgiler ve katkılar, küçük ve orta ölçekli işletmelerin, ülkemiz ekonomisindeki yerini ve öneminiy ayrıca gerek işletme sayısı, gerekse istihdam yaratmadaki rolleri açısından ağırlıklarını kanıtlar niteliktedir.

Batıda görülen bütünleşme hareketlerine paralel olarak, ülkemizde de bu tür işletmelere önem verilmeye çalışılmakta, ancak sorunlarına kısa sürede çözüm getirilmesi mümkün olmamaktadır.

ortaya çıkması önlenmiş olur.

- Savaş ekonomisinde büyük sanayiler zarar görse de, bu tür işletmeler küçük çapta da olsa üretimlerine devam ederek, toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

Yukarıda basit bir çerçeve içinde ortaya konulan istatistikî bilgiler ve katkılar, küçük ve orta ölçekli işletmelerin, ülkemiz ekonomisindeki yerini ve önemini ayrıca gerek işletme sayısı, gerekse istihdam yaratmadaki rolleri açısından ağırlıklarını kanıtlar niteliktedir.

Batıda görülen bütünleşme hareketlerine paralel olarak, ülkemizde de bu tür işletmelere önem verilmeye çalışılmakta, ancak sorunlarına kısa sürede çözüm getirilmesi mümkün olamamaktadır.

4. TÜRKİYE'DE KÜÇÜK (VE ORTA ÖLÇEKLİ) İŞLETMELERİN GENEL SORUNLARI

Çok değişik açılardan ülke ekonomisine katkıları olan, büyük işletmelere göre nitel ve nicel yönlerden üstünlükleri bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunları vardır. Çoğumuzca bilinen ve kapsam olarak sınırlı bir çalışma içinde tartışılması bile yapılamayacak olan bu sorunları burada tek tek ele alıp, açıklamaya giderek zaman ve yer kaybına yol açmak istenilmemektedir.Ancak sorunları ana gruplar altında sıralayarak, daha sonra çözüm yolları aramaya çalışılacaktır.

Bazı araştırmacılara göre, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunlarını, genelde; (a) bu tür işletmelerin bünyelerinden kaynaklanan ve (b) işletme dışından kaynaklanan sorunlar olarak ikiye ayırmak mümkündür (Oktav v.d. , 1990; 18). Bunun yanı sıra, DPT Küçük Sanayi Özel İhtisas Konisyonunun ele aldığı biçimde üçlü bir ayırıma tabi tutarak; (a) finansal, (b) yönetsel ve (c) diğer sorunlar olarak da gruplanabilmektedir. (DPT, 1989; 191).

Ankara Sanayi Odası'nın bu tür işletmelere yönelik yapmış olduğu açık oturumda sorunlar;

i. Sermaye
ii. İşyeri temini,
iii. Pazar ve iş temini,
iv. Malzeme temini,
v. Nitelikli eleman temini,
vi. Malî mevzuat ve SSK mevzuatı,

vii. Kıdem tazminatı,
viii. Sanayi Odası ile olan ilişkiler,
ix. Fiyat farkları,
x. KİT zamları

başlıkları altında sıralanmıştır (ASO, 1988).

Oktav ve arkadaşları, 1990 yılında yapmış oldukları araştırmada, küçük ve orta ölçekli işletmelerin mecut sorunlarını, aşağıda gösterilen ana ve alt başlıklar altında gruplayarak inceleme konusu yapmışlardır. (Oktav v.d. , 1990; 18-31).

i. Yönetim ve Personel Sorunları,

- Müteşebbis- Yönetici,
- Personel ve eğitim,
- Uzmanlaşma,
- Bilgilenme (enformasyon) eksikliği,
- Bürokrasi.

ii. Finansman Sorunları,

- Özkaynak yetersizliği,
- Dış kaynak sağlamadaki güçlükler.

iii. Tedarikleme Sorunları,

iv. Teknoloji Sorunu,

v. Pazarlama Sorunları,

- İhracat pazarlama sorunları.

Müftüoğlu ise, üç yıla yakın literatür ve saha araştırmasıyla, ülkemizin çeşitli yörelerinde ikiyüze yakın işletmedeki incelemeleri ve bini aşkın girişimci ve yönetici ile yapmış olduğu görüşmeleri sonucunda, küçük ve orta ölçekli işletmelerin temel sorunlarını şu ana başlıklar altında toplamış ve incelemiştir (Müftüoğlu, 1989 a; 174-256). Bunlar;

i. Girişimcilik, Yöneticilik ve Mülkiyetin İşletme Sahibinde Bütünleşmesi,

ii. İşletme sahiplerinin teknik kökenli olması,

iii. Fizibilite çalışmalarının yetersizliği,

iv. Pazar araştırması yapılmaması,

v. Yenilikler ve değişiklikler konusunda yetersiz kalma,

vi. Tipik yatırım senaryosu,

vii. Yatırımın zamanlamasında yapılan hatalar,

viii. Büyüme süreci, büyüme tutkusu ve hırsı,

ix. Belirli bir büyüklükten sonra kurumsallaşmaya önem verilmemesi,

x. İşletmelerarası işbirliği eksikliği,

xi. İnsanlarımızın ortak girişimlerde bulunamaması,

xii. Nitelikli eleman ihtiyacı,

xiii. Finansman sorunu,

xiv. Çevre analizi ve erken uyarı sistemlerinden yoksunluk,

xv. Bilgı (enformasyon) noksanlığıdır.

Kimi araştırmacılara göre genel, kimilerine göre imalât sanayiindeki küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik olarak saptanmaya çalışılan sorun grupları, yankısı farklı olmak üzere, her sektörde faaliyet gösteren bu tür kuruluşları etkileyecektir. Bu nedenle sorunları genel başlıklar altında, tartışmasını yapmadan sıralayacak olursak, küçük ve orta ölçekli işletmelerin karşılaştıkları sorunlar;

a) Genel Sorunlar:

- Girişimcilik, yöneticilik ve mülkiyetin işletme sahibinde bütünleşmesi
- İşyeri/kuruluş yeri sorunları,
- Fizibilite çalışmalarının yetersizliği,
- İnsanlarımızın ortak girişimlerde bulunamaması,
- İşletmelerarası işbirliği eksiliği,
- Büyüme süreci, büyüme tutkusu ve hırsı,
- Belirli bir büyüklükten sonra kurumsallaşmaya önem verilmeme si,
- Sanayi sicili, esnaf ve sanatkâr sicili uygulamalarındaki aksaklıklar

b) Yönetim İşleviyle İlgili Sorunlar:

- Yönetim ve yönetici sorunları,
- Nitelikli personel bulunamaması,
- İşletme sahiplerinin teknik kökenli olması,
- Örgüt ve örgütlenme sorunu,
- Eğitim sorunu,
- Uzmanlaşma, formasyon eksikliği,
- İletişim noksanlığı
- İdarî ve teknik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden yoksun luk.

c) Üretim İşleviyle İlgili Sorunlar:

- Yenilik ve değişiklikler konusunda üretim teknolojisindeki eksik likler (teknoloji sorunu),
- Üretim kapasitesi yetersizliği,
- Pazar araştırması yapılmaması,
- Ürün geliştirememe (Ar/Ge faaliyetlerinin eksikliği)
- Pazar ve iş temini sorunları,
- Tedarikleme sorunu (hammade, işletme malzemesi v.s.),
- Kalite ve standardizasyon sorunları,
- Fiyat farkları,
- KİT zamları,
- Fason üretim planında karşılaşılan sorunlar,
-Stoklama (depolama sorunu).

d) Pazarlama İşleviyle İlgili Sorunlar:

- Ekonomik koşulların gerektirdiği gibi davranamamak,
- Çevre analizi ve erken uyarı sistemlerinden yoksunluk,
- Yeni pazar (lama) kanallarının yaratılamaması,
- Dağıtım sorunları
- Potansiyel iç pazarların bulunması, araştırılması ve değerlendirilmesindeki güçlükler
- Mamul kuşağı ve kalite değişiminin sağlanamaması,

- Pazar bilgisi eksikliği,
- İhracat pazarlama sorunları,
- Dış pazarlardaki yoğun rekabet,
- Dış pazarda potansiyel belirleme güçlükleri,
- Dış pazar engelleri, dış pazar hakkında bilgi noksanlığı,
- Dış pazarlama giderlerinin yüksekliği,
- İstenilen standartlara uyamama,
- Türk Malı imajı/tanıtım eksikliği,
- Kotalar v.s..

e) Finansman İşleviyle işleviyle İlgili Sorunlar:

- Sermaye sorunu/özkaynak yetersizliği
- Dış kaynak sağlamadaki güçlükler ve maliyetlerinin yüksekliği,
- Tipik yatırım senaryosu,
- Yatırım zamanlamasında yapılan hatalar.

f) Yasal, Bürokratik ve Diğer Sorunlar:

- Yasal sınırlamalar,
- Malî ve SSK Mevzuatı (sosyal güvenlik, kıdem tazminatı, vergi v.b.)
- Teşvik tedbirlerinin yetersizliği,
- Destekleyici ve yönlendirici politikaların eksikliği,
- Mevzuatın ve yeni gelişmelerin yeterince izlenememesi (bilgi ek sikliği,
- Sağlıklı muhasebe kayıtlarının tutulamaması,
- Yasal hakların savunulamaması,
- Sanayi Odası v.b. kuruluşlarla olan ilişkilerde karşılaşılan sorun lar,
- Bürokratik işlemler, engeller ve gecikmeler,
- Üniversite-(küçük) sanayi işbirliğinin geliştirilememesi v.b. biçiminde görülür. Kuşkusuz bu sorunları tekrar ayrıntılara indir geyerek incelemek olasıdır.

4.1. Türkiye'de Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerle İlgili Kuruluşlar

1960 sonrası uygulamaya konulan planlardaki bu tür kuruluşlarla ilgili hedeflerin tam olarak gerçekleştirilememesi, yukarıda sözü edilen sorunların zamanla birikimine yol açmış ve bununla birlikte ekonomik yapıdaki olumsuz değişimler, bunları çeşitli yönlerden oldukça zor bir konuma getirmiştir. Söz konusu sorunların yanı sıra, küçük ve orta ölçekli işletmeleri yönlendirmek ve desteklemek amacıyla da kimi kamu, özel kurum ve kuruluşlarının oluşturulduğunu, Cumhuriyetin başlangıcından bu yana da bir yasal alt yapının olduğunu görmekteyiz.

Ülkemizde küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilişkisi olan, yönlendirme ve destekleme v.b. hizmetleri veren kamu kurum ve kuruluşlarının başlıcaları; DİE, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Halk Bankası A.Ş., Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (SSK, Bağ-Kur), Milli Eğitim Bakanlığı (Meslekî ve Teknik Eğitim, Çıraklık eğitimi), MPM DPT TÜBİTAK, TSE, KÜSGET, SEGEM, İGEME, DESİ AP; özel sektörden de TOBB ve TESK gibi kuruluşlardır.

Diğer taraftan, bu tür işletmelerin örgütlenmelerini sağlamak amacıyla yukarıda sözü edilen TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu) ve uğraşılarını hammadde-pazarlama faaliyetlerinde yoğunllaştırmış bulunan "Küçük Sanat Kooperatifleri", "Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri" ile çok sayıda fakat etkinlikleri fazla olmayan "Temin, Tedarik-Pazarlama Kooperatifleri", "Temin Tevzi Kooperatifleri" nin kurulmuş olduğunu da görmekteyiz.

Ayrıca, ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli (sanayi) işletmeleri yönlendiren ve destekleyen kuruluşların ilişkili olduğu, bu tür işletmelere ilgi duyan uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır (DPT, 1989; 167; Müftüoğlu, 1989 a; 257). Bunlar;

- Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC),
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO),
- Dünya Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Birliği (WASME),
- Birleşmiş Milletler Sınaî Kalkınma Teşkilâtı (UNIDO),
- Ekonomik Kalkınma İçin İşbirliği Teşkilâtı (OECD),
- Avrupa Topluluğu (EC),
- Konrad Adenauer Vakfı,
- Friedrich Ebert Vakfı'dır.

5. KÜÇÜK (ve ORTA ÖLÇEKLİ) İŞLETMELERİN SORUNLARI NIN ÇÖZÜM YOLLARI ve ÖNERİLER

5.1. Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerin Sorunlarının Çözüm Yolları

Türkiye'de değişik alanlarda ve sektörlerde faaliyetlerini sürdüren, ekonomik sistem içinde işletme sayısı itibariyle, istihdam ve katma değer yaratma yönleriyle oldukça önemli bir yere sahip olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin acilen çözüm bekleyen sorunları bulunmaktadır. Söz konusu sorunlar değişik araştırmacılarca farklı boyutlarda olmak üzere saptanmış bulunmaktadır. Bu sorunların çözümüne yönelik olmak üzere, küçük (ve orta) sanayi yapısının güçlendirilmesi amacıyla bir örgütlenmenin, değişik kurum ve kuruluşlara dağılmış bulunan görev ve yetkilerin bir merkezde toplanması gerekliliği de ortaya konulmuştur.

Bu amaçla yapılan araştırmalarda, Türkiye özelinde küçük ve orta ölçekli sanayi için geçerli olabilecek örgütlenme seçenekleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir (Müftüoğlu, 1989 a).

Ülkemizde sanayinin kalkınmadaki öneminin kavranması, 1923 yılında toplanmış olan I. İktisat Kongresi ile başlamış ve günümüze kadar, gerek bu tür işletmelerin faaliyetleri, gerekse örgütlenmeleri açısından çeşitli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Ancak; 1., 2., 3., 4. ve 5. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında küçük sanayi konusunda geliştirici yönde önlemlere yer verildiği halde, temel düzenlemelerin tam olarak gerçekleştirilemediğini ve sonuçlarının henüz alınamadığını görmekteyiz.

Oysa, Türkiye'deki küçük sanayi işletmeleri gereken destekler sağlandığında, ülke ekonomisine daha büyük katkılarda bulunabilecek birpotansiyele sahiptirler. Küçük sanayinin geliştirilmesi, genelde ülke sanayiinin gelişimini hızlandırması ve son yıllardaki dışa açılma çabalarına olumlu katkılarda bulunması açısından önem ve aciliyet arzetmektedir (DPT, 1989; 135-136)Ülkemizde Cumhuriyetle birlikte, Batı Uygarlığı örnek alınmış ve batılı ülkelerin ulaştığı gelişme düzeyine ulaşmak amaçlanmış, 1923-1930 döneminde özel sektörle kalkınma denemesi yapılmış fakat büyük bir sermaye birikimi oluşturulamadığı için sanayide hızlı bir gelişme sağlanamamıştır. 1930-1940 yılları arasında büyük sermaye yaratma işini devlet üzerine almış, merkezden yönetimli bir ekonomik sistem yaratmak düşüncesiyle hazırlanan sanayi planları ile, kamu iktisadi girişimlerinin oluşturulmasına çalışılmıştır (Erkan, 1987; 211; Öz-Alp, 1971; 14-15).

1930'lu yıllarda devletçilik ön planda yer almış, özel sektörü ikâme etmek için devreye girilmiştir. 1930-1950 yılları arasında yapılan yasal ve kurumsal düzenlemeler, pazar ekonomisinin yapısını olgunlaştırmaya yeterli olmamış, 1961 Anayasası'ndan sonra Planlı Dönem adı verilen, özel sektör ile kamu sektörü arasında bir dengeyi öngören uygulamaya geçilmiş ve "Karma Ekonomik Sistem" benimsenmiştir. 1980 sonrası uygulanmaya başlanılan ve benimsenen ekonomik sistem anlayışı ve politikası "Serbest Pazar Ekonomisi"dir. Bu sistemde özel ve kamu işletmeleri arasındaki denge reddedilerek, özel sektöre kesin öncelik verme amacı ilk plana çıkmıştır (Erkan, 1987; 215). Ancak, özel sektör işletmelerinin büyük bir bölümünü küçük ve orta ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Bu tür işletmeler, ekonominin en aktif ve yenilikçi unsurunu oluşturmalarına, sosyal ve politik alanlardaki önemleri öteden beri genel kabul görmüş bulunmasına rağmen; çeşıtli yollardan ışletmelere sağlanan yardımların bir dağılımı yapıldığında, küçük ve orta ölçekli işletmelere düşen pay çok düşük düzeylerde kalmakta, yardımların çoğunu, büyük işletmeler ve devlet işletmeleri almaktadır (Müfftüoğlu, 1989 a; 265).

Bu nedenle; planlı dönemin ilk yıllarından beri benimsenen, kalkınma plan ve programlarında bu tür işletmelere yönelik önlemlerin üzerinde durulduğu dikkate alınarak; 1982 Anayasası'nın "Devlet, esnaf ve sanatkârı koruyucu ve destekleyici önlemleri alır" (Md. 173) görüşünden hareketle, devletin bu kuruluşların acilen yeni bir örgütlenme modeli altında toplaması gerekmektedir.

Çünkü, küçük ve orta ölçekli işletmeler bir ekonominin belkemiğini oluşturmaktadırlar. Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmeler sadece ekonomik açıdan değil, sosyal ve politik açılardan da, önemli işlevlere sahiptirler. Bu nedenle, koalisyonlar ülkesi olarak tanınan İtalyan Sanayisinin gelişimi, ülkedeki demokratik sistemin istikrarı, güçlü bir küçük işletme yapısının varlığına bağlanmaktadır (Müftüoğlu, 1989 b; 19).

Ülkemizde de küçük ve orta ölçekli işletmeleri ilgilendiren, öteden beri uygulaması bulunan yasal bir alt yapı mevcuttur. Bu tür işletmelerin etkinliğini ve başarısını artıracak bir düzenlemeye gitmek, devlete düşen bir görev olmaktadır. Bu görevde yönetici olarak değil yönlendirici, destekleyici nitelikte olmak zorundadır. Çünkü toplumumuz öteden beri sürekli olarak başarısız kaldığı konularda devletin yardımını bekler durumdadır. Bu da belki geleneklerimizden-göreneklerimizden, toplumumuzun eğitim düzeyinden kaynaklanmaktadır.

Batının tek pazara geçeceği 90'lı yıllarda, ülkemizin de batının izinde gideceğini ve onunla bütünleşme arzusunu sık sık vurguladığı ve hükümet politikalarının bu doğrultuda düzenlendiği bir ortamda, küçük ve orta

ölçekli işletmelerin sorunlarını çözümleyecek bir örgütlenme modeli "Kooperatifleşme" olacaktır. Bu model, batının uyguladığı ve belki de günümüzdeki gelişmişlik düzeylerine ulaşmalarında (Almanya, İtalya gibi) en etkin olan ve teşvik edilen modeldir. Bu nedenledir ki, toplam üretimin %50'den, toplam istihdamın %80'den fazlası küçük ve orta ölçekli işletmelere ait, gelişmişlik düzeyi yüksek olan japonya'da bile, küçük işletmelerin kooperatifleşmesi teşvik edilmektedir (Yalım, 1987; 32-33).

1800-1900 yılları arasında, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren önce İngiltere, Almanya ve Fransa gibi batının gelişmiş ülkelerinde görülen ve sonra dünyanın öteki ülkelerine yayılan kooperatifler, her geçen gün pazar koşullarına uyum sağlayabilmek için yapısal değişiklikler geçirerek, entegre kooperatiflere dönüşmüşler, içinde bulundukları ekonomik sistemlerde önemli işlevler üstlenerek, etkinliklerini en iyi biçimde yerine getirmişler ve getirmektedirler.

Geçirmiş olduğu yapısal gelişme ve değişiklikler sonucu ulaştığı son biçim olan entegre kooperatifler, gelişmiş ülkelerde örneğin; Almanya'da önce ulaştırma alanında benimsenmiş, daha sonra da ticaret sektöründe tam hizmet (Full-Service) kooperatifleri biçiminde yaygınlaşmıştır. 1950'li yılların sonunda gıda maddeleri alanında bu tür örgütlenmeler oluşmuştur.

Tarımsal amaçlı kooperatiflerde de entegre kooperatif tipi, aktüel olmuştur. Bunun nedeni; bu tür kuruluşlarda optimal üretim planlaması ve üretim girdilerinine optimal biçimde tedarik edilmesi, değerlendirmenin (pazarlamanın) daha rasyonel biçimde gerçekleştirilmesinin amaçlanmasıdır. (Üner, 1988; 68).

El sanatları alanları, küçük el sanatları, küçük sanayi v.b. alanlarda düzenlenecek yeniden yapılanmayla kooperatifleşmeye gidildiğinde, mevcutlara bu yapılanma içinde işlerlik ve etkinlik kazandırıldığında, entegre kooperatif tipi ülkemiz için de önemli olacaktır.

Çünkü ülkemiz, batı ile bütünleşmek istemektedir ve bu doğrultudaki ilk adımı, Nisan 1987'de atmıştır. Avrupa Topluluğu'na ileride tam üye olarak girme durumu gerçekleştiğinde, bu tür bir örgütlenmeye ve yeniden yapılanmaya gitmek, batının isteği ile bir zorunluluk olacaktır. Öyleyse bunu, ülkemizin kendiliğinden çözümlemesi gerekmektedir. Konuyla ilgili görev, zaten 1982 Anayasası'nda Devlete verilmiş bulunmaktadır. "Devlet, millî ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" (Md. 171) hükmüne göre, buna, her tür sivil ve resmi örgütlerle işlerlik kazandırmak zorundayız.

Bu tip bir örgütlenme modelinin işleyişi, modelin tartışılması burada yapılmayacaktır. Kuşkusuz bu tür örgütlenme, bütün kurum ve kuru-

luşlarıyla birim düzeyden başlayıp, bölge, merkez ve her tür kooperatifi çatısı altında toplayan, bir ölçüde de mevcutların yapılarını düzeltmeyi amaçlayan, yeniden yapılanmayı da öngören "Türkiye Milli Kooperatifler Birliği"ne kadar uzanmaktadır. Söz konusu süreç, ayrı bir tartışma ve çalışma konusudur. Ancak böyle bir örgütlenmeye gidildiğinde, modelin etkileri hangi alanlarda ve nasıl görülecektir, buna ana hatlarıyla aşağıda değinilecektir.

Kooperatifler, serbest pazar ekonomisi düzenine sahip ülkelerde, rekabetin yoğunlaştırılması için bir araç, ekonomik kalkınma ve büyüme için de bir amaç ve duruma göre araç olarak kullanılabilmektedirler. Çünkü rekabet, pazarları etkin ve işlevsel işlerlik içinde düzenlemenin temel aracıdır. Rekabete katılan ekonomik birimlerin, yani işletmelerin kimileri yenilikçi ve sürükleyici, kimileri de taklitçi ve izleyicidirler.

Gerek yenilikçi ve gerekse taklitçi rekabet, ekonomik gücün kötüye kullanılmaması ve ekonomik potansiyellerden yeterince yararlanılması için gereklidir. Çünkü rekabet;

- arz ile talep arasında bir uyum süreci,
- teknik gelişmeyi ve ilerlemeyi yaratan bir yenilik süreci,
- Pazarda başarısız olanları ayıklama süreci,
- pazar fiyatının, sosyal açıdan zorunlu olan maliyetlere yaklaşmasını sağlayan bir sosyal düzenleme süreci,

olarak görülmektedir (Erkan, 1987; 201-203).

Ayrıca pazarların etkin olarak düzenlenmesini sağlayan rekabetin varolabilmesi için, özgürlüğü sağlama ve korumayı öngören toplumsal işlevi ile; yönlendirme, kaynak dağılımı, yenilik ve teknik gelişme, uyum, gelir dağılımı ve kontrol işlevlerini kapsayan ekonomik işlevini yerine getirmesi gerekmektedir (Erkan, 1987; 201-203).

İşte rekabeti sağlayacak olan düzen ile ilgili şeklî-yasal düzenlemeler; işlerliğin sağlanmasına ait motivasyon ve uyarı unsurları ve uygun pazar yapılarıyla ilgili ön koşulların varlığı durumunda, gerçekleşmesi beklenenrekabet için kooperatifler, bir araç olarak ele alındığında, kooperatif faaliyetleri ekonomik yapı ve gelişme ile ilgili makroekonomik etkilerini göstermektedirler.

Rekabetin yoğunlaştırılması için etkin ve başarılı kooperatiflerin pazara girmeleri durumunda, çoğulcu bir ekonomik yapı ya da düzen ortaya çıkmaktadır. Diğer beklentilerin ya da etkilerin yanı sıra; gelir dağılımı üzerinde olumlu etkileri görülmekte, pazarda kıtlığı ve darlığı görülen malların ve hizmetlerin kolayca ve rasyonel biçimde tedarik edilmesi mümkün olmakta, ekonomik büyüme ve gelişme hızlanmaktadır.

diğeri de toplumun dinamikleştirilmesi ile ilgili olan alanlardır.

Ekonomik alanda gelir dağılımı daha adil bir biçimde gerçekleşmekte; karaborsa, haksız kazanç ve benzeri durumlar ortadan kalkmakta, işletme giderlerinin, üretimin, ulaştırmanın, depolamanın ve satışın çeşitli aşamalarında oluşan giderlerin işbirliğine gidilmesi sonucu azalmasıyla, kooperatif üyelirinin gelirleri artmaktadır. Daha doğrusu gelirin ikinci bir dağılımı söz konusu olmaktadır. Örneğin; bir üye tüketim mallarını daha düşük fiyatla satın alırsa, aynı nominal gelir düzeyi ile daha çok mal satın alma şansına sahip olabilecektir. Gelir düzeyindeki bu artış ile, kooperatif üyelerinin başka malların tüketimine doğru bir eğilimi olacak, bazı tüketim mallarına karşı yeni talepler ortaya çıkacaktır. Bu da talep artışı olan malların üretimlerinin artırılmasına, üretim kapasitelerinin yeterli olması durumunda, kapasite genişletilmesine neden olacaktır. Dolayasıyla yeni yatırımlara gidilecek, yeni iş alanlarının yaratılması söz konusu olacaktır.

Böylece, ülkeninin kalkınma süreci hızlandırılabilecek, sağlıklı ve başarılı kooperatiflerin ekonomik açılardan değişik katkıları gözlemlenebilecektir.

Kooperatifler sayesinde eksik rekabetin yaratmış olduğu pazar yapısının düzeltilmesi, dolayısıyla çoğulcu ekonomik yapının oluşması mümkün olacak, çeşitli girişimlerarası rekabet gerçekleşecektir. Pazarda değişik sayıda işletmeler görülünce, aralarında zorunlu bir mücadele oluşacak, bu da rekabetin ekonomik ve toplumsal işlevlerine işlerlik kazandıracaktır.

Toplum içinde eksikliği, noksanlığı ya da kıtlığı hissedilen mal ve hizmetlerin arz ve talebinde görülen aksamaların ortadan kaldırılması, kooperatifler aracılığı ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla arz/talep dengesi yaratılcaktır. Örneğin; işbirliği sayesinde pazarlamanın rasyonelleştirilmesi ile pazara büyük ve yeterli miktarlarda mal arzedilebilecek, eksikliği hissedilen mallar da daha avantajlı fiyatlarla ve koşullarla tüketiciler tarafından satın alınabilecektir.

İkinci önemli alan olan, toplumun dinamikleştirilmesi alanında da kooperatifler, evrensel ilkelerinden kaynaklanan seçme ve seçilme, demokratik yönetim uygulamalarının gerçekleştirilmesi, özyönetim, özsorumluluk, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma konularıyla üyelerini toplumsal yönden geliştirecek ve eğiteceklerdir. Sosyal-kültürel açılardan toplumun eğitilmesine ve ülke içindeki demokrasinin yerleşmesine yardımcı olacaklardır. Çünkü kooperatiflerin en önemli ilkelerinden olan özyönetim ve özsorumluluk ilkeleri, üyelere genel kurullarda demokratik kararların alınması ve kavranılması konularında bazı kurallları

öğretmelerinden, toplum içinde siyasal demokrasilerin gelişmesine, aralarındaki işbirliği nedeniyle barışın içeride ve kooperatif üst örgütlerinin de uluslararası kooperatif kuruluşlarla işbirliğine gitmesi sonucu barışın dışarıda sağlanmasına, sağlıklı demokratik sistemin oluşmasına, işlerlik kazanmasına katkıda bulunacaklardır.

Özetle vurgulamak gerekirse; serbest pazar ekonomisinin uygulandığı bir ekonomik sistemde, rekabeti yoğunlaştırıcı birer araç olarak kullanılan kooperatifler, kalkınma politikalarının gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Değişik amaçları olan ve farklı alanlarda görülen kooperatifler, faaliyetleri itibariyle pazar açısından değerlendirildiğinde, yukarıda sözü edilen birer konomik sistem içinde;

- Kısıtlı araç ve olanaklarla toplumun ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesine,

- Tarımdaki doğal yardımcı kaynakların daha iyi değerlendirilmesi ile ihracat gelirlerinin ve millî gelirin artmasına,

- Üretim bölgelerine yayılmış desentralize fakat tamamen yeni sanayilerle, hammaddelerin yerinde işlenilmesine ve değerlendirilmesine,

- Üye işletmelerindeki teknik bilgi noksanlığının eğitim yoluyla giderilmesine ve verimliliğin artırılmasına,

- Tarıma dayalı sanayilere kaliteli ve standartlara uygun girdi temin edilmesine,

- Kaliteli ve standartlara uygun üretimle büyük işletmelere girdi sağlanmasına,

- Yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına, nitelikli eleman yetiştirilmesine ve işsizliğin azaltılmasına,

- Rasyonel davranışlarla tasarrufların teşvik edilmesine ve kontrollü kredilerle kişisel ve devlet varlıklarının çoğaltılmasına,

- Sosyal ilişkilerin iyileştirilmesine ve tüm sosyal devlet hizmetlerinin tamamlanmasına/bütünleştirilmesine v.b. katkıda bulunurlar.

5.2. Küçük (ve Orta Ölçekli) İşletmelerin Sorunlarının Çözümü için Öneriler

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin yukarıdaki bölümlerde dile getirilen sorunları, onların gelişimlerini oldukça etkilemektedir. İçinde bulunduğumuz Avrupa Topluluğuna girme çabalarının yoğun biçimde sürdürüldüğü bu dönemlerde, ilerisi için yapılması gerekli faaliyetlerden olan, sanayi sektörünün gelişmesi açısısından da bu sorunların acilen giderilmesi doğrultusunda çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir.

1980'li yıllarda ülkemizde benimsenen ve izlenen ekonomi politikalarında, daha önce de vurgulandığı üzere, kamu ve özel sektör işletmeleri arasındaki denge reddedilerek, özel sektör i;letmelerine öncelik verme amacı ilk plana çıkmıştır. Böylece ülkemiz ihracatını geliştirici ve artırıcı yöndeki çabalar doğrultusunda "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri"nin kurulduğunu görüyoruz. Bu şirketler, değişik nedenlerden dolayı, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin bireysel olarak gerçekleştiremedikleri ihracatı, gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Yani Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin ürettiklerini biraraya getirerek, kendileri üretimde bulunmamalarına karşın, başkalarının ürettiklerini dış pazarlara satmaya başlamışlardır.

Ne var ki, bu şirketlerin de başarılı oldukları pek söylenemediğinden ve hatta Ege Bölgesi bazında örnek kitle oluşturularak yapılan araştırmada, Türkiye'nin dünya pazarlarında rekabetçi bir konuma gelebilmesinde önemli ve kritik role sahip olan teknoloji transferi, yeni ürün geliştirme konularında başarısız görüldüklerinden (Oktav v.d., 1990; 106), ülkemizde ihracatı artırıcı model ve örgütlenme biçim arayışlarına girişilmiş bulunulmaktadır. Sermaye şirketlerinin yaptıkları ihracat küçük ve orta ölçekli işletmelerin mamulleri olduğuna göre, bu tür işletmeler varlıklarını ve ağırlıklarını sürdürdüklerine göre, yeni arayışa yanıt verecek model "kooperatifleşme" olsa gerekir.

Ülkemizde değişik alanlarda faaliyetlerini sürdüren, koşullara göre başarılı veya başarısız bulunan "Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri", "Küçük Sanat Kooperatifleri", "Temin Tedarik Pazarlama Kooperatifleri", "Temin Tevzi Kooperatifleri", sanayi ürünleri üreten "Tarım Kooperatifleri" v.b. gibi çok sayıda kooperatif vardır.

Bu amaçla ele alınacak örgütlenme modelinde, sorun temelinden çözümlenmek zorundadır. Herşeyden önce ülkemizde her alanda faaliyet gösteren kooperatifleri bağımsız bir çatı altında toplayabilecek yasal düzenlemelerin en kısa zamanda yapılması, tek bir kooperatifler yasasanının devreye sokulması bir zorunluluktur.

Yapılacak yasal düzenlemelerle, halen mevcut ve değişik Bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün (TOBB gibi) gözetimi, denetimi, yön verme, destekleme gibi konuları altında olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin (kooperatiflerin) ele alıncak söz konusu örgütlenme modeline uyum sağlamaları gerçekleştirilmeli, İGEME, KÜSGET, SEGEM (KOSGEB) gibi kuruluşlar, bu modele dayalı merkez aracılığı ile danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sunmalıdırlar. Daha sonra; ülkemiz açısından, ülke koşulları dikkate alınarak küçük ve orta ölçekli işletmeler için tanım birliğinin sağlanmasına gidilmelidir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeleri yeniden örgütlemede ele alınacak politikalarda, temelde iki stratejiden hareket edilerek, sorunlara kısa, orta ve uzun süreli çözümler aranmalıdır. Kısa süreli stratejilerde, yukarıda vurgulanan yasal yapının düzenlenmesine gidilmeli; orta ve uzun süreli olarak da bu tür işletmeler için uygulanan politikaların başarılı ve etkin olabilmesi için gerek sosyo-ekonomik, gerekse kuramsal alt yapı açısından koşulların yaratılması ve büyük ölçekli sanayi işletmeleri ile bütünleştirilmelerinin sağlanmasına çalışılmalıdır. Böylece küçük ve orta ölçekli işletmeler, ülke ekonomisi üzerinde büyüme, istihdam, sanayileşme ve uzun dönemde kalkınma açısından önemli rol aynayacaklardır.

Oluşturulan örgütlenme modeli (kooperatif model); yukarıda ele alınan sorunların ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. Bu tür işletmelere değişik kanallardan sunulmaya çalışılan hizmetler tek elde toplanmış olacak, dolayısıyla gereksiz kaynak tüketimi önlenecek ve bu kaynaklar toplumun başka alanlardaki sosyo-ekonomik ya da sosyo-kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına kanalize edilecektir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin genel sorunları, kooperatifleşme modeli içinde oluşturulacak, yatay ve dikey yönlü kurum ve kuruluşlarca çözümlenecektir. Yatay ve dikey bütünleşmeleri sağlanarak, daha rasyonel hareket etmeleri gerçekleştirilmiş olacaktır. Sayıları daha da artırılacak olan organize sanayi bölgelerinde faaliyete geçirilmeleriyle, işyeri sorunları en aza inecek, daha sağlıklı kuruluş yerlerine kavuşacaklardır. Dolayısıyla içsel ve dışsal yerel ekonomiklik, kentsel ekonomiklik, verimlilik yükselecektir.

Bu tür işletmelerin karşı karşıya kaldıkları yönetim, yönetici, nitelikli eleman eksikliği, iletişim,eğitim, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerindeki eksiklik ve aksamalar, bilgi toplama faaliyetlerindeki hatalar, örgütlenme ve denetim sorunları, oluşturulacak model-devlet işbirliğiyle çözümlenebilecek ve hatta bu amaçla eleman yetiştirebilmek düşüncesiyle, yüksek öğretim kurumlarından daha etkin yararlanılabilecektir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin; yenilik ve değişiklikler konusunda hissettikleri teknolojik eksiklikleri, girdi teminindeki güçlükleri, verimliliği artırıcı yöntem ve teknikler, kalite test ve cihazları, standardizasyon, araştırma/geliştirme faaliyetleri, pazar araştırmaları, hammadde tedariki v.b. konulardaki sorunlar, daha rasyonel biçimde merkezî örgütçe tek elden çözümlenebilecektir.

Pazarlama ile ilgili olmak üzere karşılaştıkları bilgi, çevre analizi, yeni pazar(lama) kanallarının yaratılması, ekonomik koşulların gerektirdiği gibi rasyonel davranma, mamul kuşağı ve kalite değişiminin sağlanması,. pazar payının artırılması, dış pazarlara açılma, ihracata merkezî bir örgütle yönelme, tanıtım, reklâm, ambalajlama v.b. gibi konularda oluşturulan örgüt modeli içinde daha etkin çözümler bulunabilecektir.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin en çok karşılaştıkları sorunlar arasında yer alan özkaynak yetersizliği, dış kaynak sağlamadaki güçlükler; yatırımda yapılan hatalar, oluşturulacak model içinde çözüme kavuşabilecek ve belki de yapılacak yasal düzenlemelerle, sadece bu tür kuruluşları finanse eden bir banka oluşturulabilecektir.Oluşturulacak banka, finansal kaynakların daha rantbl kullanılmasında, bu tür kuruluşlara danışmanlık yapabilecektir.

Sadece bu tür kuruluşları finanse edecek bankanın (bankaların) oluşturulmasında, yasal düzenlemelerle Batı örneklerinden hareket edilerek Almanya'daki Raiffeisen Bankası (Raiffeisenbank), Halk Bankası (Volksbank) gibi tarıma dayalı sanayi ürünleriyle uğraşan küçük ve orta ölçekli işletmelere (daha doğrusu oluşturulacak model içindeki kooperatiflere), Ziraat Bankası; diğer kesimlerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelere (kooperatiflere) de Halk Bankası, kaynak yaratacak duruma getirilebilir ve hatta istenildiği takdirde, bu bankaların da özelleştirilmesi yoluna gidilerek, ilgili oldukları kesimlerin kooperatiflerine (ve kooperatif üyelerine) yaygınlaştırılacak hisse senetleri çıkarılabilir. Böylece geniş tabana dayalı özelleştirme politikası ile sadece kooperatiflere kaynak yaratacak bankalar gerçekleştirilmiş olacaktır.

Benimsenecek ve uygulamaya konulacak bu model ile, küçük ve orta ölçekli işletmelerin her türlü mevzuattan korunması, yasal haklarının bir merkezden savunulması, tescillerinin, istatistikî verilerinin bir elden yapılması, daha fazla teşvik önlemlerinden yararlanmaları, mevzuatın ve yeniliklerin yeterince izlenmesi, vergi v.b. politikaların düzenlenmesinde hükümet ile işirliğine gidilmesi, daha sıkı üniversite-sanayi işbirliğinin kurulması ve geliştirilmesi, bürokratik işlemlerin ve engellerin ortadan kaldırılması sağlanmış olacaktır.

Böylece oluşacak bu modele üye olarak katılan küçük ve orta ölçekli işletmelerin sahip ya da sahiplerinin gelirlerinin yükseltilmesi ve tasarrufta bulunmaları, bilgi durumlarının iyileştirilmesi, sosyal yönden de yükselme şanslarının artması gerçekleşmiş olacaktır. Bu konuların iyileştirilmesi, toplumu oluşturan bireylerin konumlarının iyileşmesine yol açacak, toplumun refah ve gelişmişlik düzeyi yükselecek, dolayısıyla o ülkenin gelişmişlik düzeyi yükselmiş olacaktır.

6. SONUÇ

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, ülkelerin ekonomik sistemlerinde ekonomik, sosyal ve politik yönlerden önemli bir yere ve role sahiptirler. Özellikle son yirmi yıldır bu tür işletmelere büyük önem verilmektedir. Çünkü büyük işletmelere oranla esnek ve dinamik bir yapıya sahip olmaları, pazardaki dalgalanmalara kısa sürede uyum göstermedeki üstünlükleriyle, küçük ve orta ölçekli işletmeler, rekabetin korunması, yeni fikirlerin oluşumu açılarından ekonomiye; sosyal ve politik yönlerden önemli bir yere ve role sahiptirler. Özellikle son yirmi yıldır bu tür işletmelere büyük önem verilmektedir. Çünkü büyük işletmeler oranla esnek ve dinamik bir ypapıya sahip olmaları, pazardaki dalgalanmalara kısa sürede uyum göstermedeki üstünlükleriyle, küçük ve orta ölçekli işletmeler, rekabetin korunması, yeni fikirlerin oluşumu açılarından ekonomiye; sosyal alanlarda da başta istihdam olmak üzere; toplumun dinamikleştirilmesine katkıda bulunurlar. Politik açıdan da istikrarın ve demokrasinin garantisi olarak görülürler.

Bu nedenle ülkemizde de son yıllarda bu tür işletmelerin önemlerinin bilincine varılmış, sorunlarını belirleyici ve çözümleyici çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İşsizliğin azaltılmasında, ihracatın artırılmasında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin birer araç olabileceklerine inanılmıştır. İşte böyle bir ortamda kooperatifleşme modelinin benimsenmesi, yasal düzenlemelerin yapılması, kooperatiflerin yeniden yapılanmalarına olanak tanınması, hem küçük ve orta ölçekli işletmelerin sorunlarına çözüm olacak, hem de batıyla bütünleşme yolunda batının ileride bizden isteyeceğini şimdiden uygulamaya koyarak yol almış olacağız. Dolayısıyla bu uygulamanın olumlu sonuçlarını ve katkılarını ekonomik, sosyal ve politik alanlarda göreceğiz.

ZUZAMMENFASUNG

Klein- und Mittelbetriebe haben sowohl in Entwicklungslaendern als auch in Industrielaendern einen wichtigen Platz. Diese Betriebe, die zur Bildung einer wetbewerbsfaehigen Marktstruktur, einer gerechteren Einkommensverteilung und zur Erhöhung der Beschaeftigung wesentliche Beitraege leisten, sind inder Praxis mit vielen Problemen, insbesondere in Bereichen der Finanzierung, des Absatzes, der Führung und der Produktion Konfrontiert. In dieser Arbeit wierden die allgemeinen Probleme von Klein- und Mittelbetrieben dargestellt und ein Konzept für die Beseitigung dieser Probleme gesucht. Es wird vorgeschlagen, die Klein- und Mittelbetriebe in der Türkei als Genossenschaften zu organisieren.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALPUGAN, Oktay (1988): Küçük İşletmeler, Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Genel Yayın No.125, Trabzon.

ASO Dergisi (1988): "Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Sorunları", Yıl:12, Sayı: 93, Temmuz-Ağustos.

BENECKE, Dieter W. (1972 a) : Die Genossenschaften als Instrument zur Intensivierung des Wettbewerbs in den Entwicklungslaendern", in: Genossenschaften-Demokratie und Wettbewerb, (Hrsg.: E. Boettcher und H. Westermann), Tübingen.

BENECKE Dieter W (1972b): Kooperation und Wachstum in Entwicklungslaendern, Eine Analyse des Beitrags der Genossenschaften zur wirtschaftlichen Entwicklung, Schriften zur Kooperationsforschung, A. Studien, Bd.2, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

DPT (1989): Küçük Sanayi, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayın No: DPT:2169- ÖİK: 340, Ankara.

DÜLFER, Eberhard (1980):"Integrierte Genossenschaft", in: Handwörterbuch des Genossenschaftswesens, (Hrsg).: E. Maendle und H.W. Winter), Deutscher Genossenschafts-Verlag, Wiesbaden.

ERKAN, Hüsnü (1987): "Piyasa Ekonomisine Geçiş", 1986'dan 1987'ye Türkiye Ekonomisi Semineri, 13-14 Mart 1987, Ankara Sanayi Odası Yayını No.: 35, Ankara.

ILO (1964) : Die Rolle der Genossenschaften in der wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung der Entwicklungslaender, Bericht VII (1), Genf.

ISTANBUL TİCARET (Gazetesi) (1989): AT'de Küçük İşletmeler'in Teşviki ve Türkiye'deki Durum, (14 Nisan. s.4)

KILKIŞ, Yıldırım (1981): "Küçük Sanayici, Küçük Tacir ve Esnaf Sorunları", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT: 1781, Ankara.

MÜFTÜOĞLU, M. Tamer (1989 a): Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri, Sorunlar-Öneriler, Ankara.

MÜFTÜOĞLU, M. Tamer (1989 b): "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler", İşveren, C.XXVII, Sayı:6, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

MÜFTÜOĞLU, M. Tamer (1989 c): İşletme İktisadı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp (1987): "Kooperatifçilik Teşvik Edilmeli", Milliyet Gazetesi, 25 Ekim.

OKTAV, Mete; Günal ÖNCE, Alican KAVAS, Mustafa TANYERİ (1990): Orta ve Küçük İşletmelerde İhracata Yönelik Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri, TOBB Yayınları No.: Genel:176; Ar-Ge:79, Ankara.

ÖZ-ALP, Şan (1971): Küçük İşletmeler, Ekişehir İ.T.İ.A. Yayınları No.: 90/49, Ankara.

SEUSTER, Horst (1975): "Die strukturelle Entwicklung der laendlichen Warengenossenschaaften", in: Zeitschrift für das gesamte Genossenschaaftswesen, Bd.25, Heft: 2, Göttingen.

ÜNER, Nurel (1986): Sanayi Sistemleri ve Küçük Sanayi, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Resmi Teksir Yayınları No. 206, İzmir.

ÜNER, Nurel (1988): Türk Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Avrupa Topluluğuna Uyum Sürecindeki Yapısal Problemlerinin Değerlendirilmesi, (yayınlanmamış çalışma), İzmir.

YALIM, Güler (1987): "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Teşebbüslerinin Ekonomimizdeki Yeri, Önemi ve Tanımlanması", Küçük ve Orta Boy Sanayi Teşebbüslerinin Sorunları, Çözüm Yolları ve Geliştirilmesi Semineri, MPM Yayını: 358, Ankara, s. 32

ZANDER, Ernst (1984) : Führung in Klein-und Mittelbetrieben, Rudolf Haufe Verlag, Freiburg im Breisgau